

1. Úvod

Pojmy „sociální projekt“, „sociální projektování“ nepatří k zavedeným pojmům tradičním. V literárních rejstřících je lze najít jen s obtížemi — teprve nedávno se objevily první tituly; jedná se především o sovětské autory (Aitov, N. A., Antonjuk, G. A., Lapin, N. I., Toščenko, Ž. T.). V československých podmínkách přinesl první širší diskusi o teorii a praxi sociálního projektování seminář uspořádaný Domem techniky v Pardubicích v roce 1985. I když teorie a metodologie sociálního projektování není dostatečně propracována, aktuální potřeby praxe ji předbíhají. Svědčí o tom řada praktických ukázek sociálních projektů především z oblasti průmyslové výroby a územního plánování.

Sociální projektování je principiálně spojeno s optimalizací sociálního chování jedinců a sociálních skupin, jejich pracovních a životních aktivit, jakož i s humanizací okolí, které je obklopuje — a to vždy vzhledem k určitému perspektivnímu cílovému stavu, v určité rychle se vyvíjející nebo nově vznikající situaci.

2. Teoretická východiska

V současné epoše spojování vědeckotechnické revoluce s vymoženostmi socialismu jsme svědky širokého úsilí o tvorbu a realizaci žádoucích perspektivních výhledů ve všech stránkách společenského rozvoje, které by pozitivně ovlivnily další existenci lidského rodu: nalézáme se v období projektů budoucnosti. Jsou to projekty technické a technologické, respektující dynamické změny v oblasti pracovních prostředků a předmětů, zdrojů energií a výrobních potřeb, i různé projekty sociální povahy, které technické projekty zpravidla provázejí, projekty, které respektují základní zájmy a potřeby člověka v jeho měnícím se hmotném i sociálním prostředí. Tyto projekty stále výrazněji chápou člověka nejen jako objekt měnících se pracovních a životních podmínek, ale i jako iniciativní a tvořivý subjekt dalšího rozvoje, nejen jako pracovní sílu, ale jako „souhrn společenských vztahů“ [Marx], jako všestranně rozvinutou tvůrčí osobnost.

2.1. Projekty a projektování

Projektem se obecně rozumí určitý záměr, specificky vyjádřená forma odrazu budoucí skutečnosti. Obecná teorie a metodologie projektování v tomto směru hovoří o projektu jako o explicitně vyjádřené formě anticipovaného budoucího stavu daného objektu. Akcent na adjektivum „explicitní“ posunuje záměr projektu od jeho neurčitěho obsahu, charakteristického pro předplánované formy řízení, směrem k určitosti a jednoznačnosti. Projektování je jedním z nástrojů a závěrečnou fází plánovacího cyklu před vlastní realizací určitého záměru. Můžeme je chápat jako určitý soubor činností, jejichž výstupem je informace o žádoucím budoucím artefaktu, včetně návrhu konkrétního po-

stupu k jeho realizaci. Důraz je položen na význam „jak realizovat“, protože význam „co realizovat“ bývá zpravidla předmětem předcházejících úvah o určitém záměru, obsahem prognosticko-koncepční, programové a plánovací činnosti, jejíž je tedy projektování nezbytnou součástí.

Projekt tedy navrhuje konečné konkrétní řešení určitého záměru. Je finálním výstupem poznávacího procesu před přijetím rozhodnutí o realizaci. Tento výstup může mít i variantní (alternativní) řešení, přičemž každé řešení má komplexní charakter a obsahuje nezbytné náležitosti pro vlastní realizaci. Projekt je tedy jakousi „tečkou“ za procesem ujasňování proponovaného záměru: po jeho schválení začíná proces realizace. Takto chápané pojetí projektování a projektu v teoretických úvahách převažuje, jsou však možná i jiná pojetí.

Projektování má bohaté tradice zvláště v oblasti techniky, architektury a investiční výstavby vůbec. Setkáváme se s ním při konstrukci nových strojů a zařízení, nových výrobních procesů a technologických postupů, při návrhu nových staveb, ale i při rekonstrukcích a modernizacích stávajících objektů nejrůznějšího druhu. Charakter projektů mají přirozeně i některé komplexní modely nových institucí a organizací, jejich organizačních struktur a systémů řízení, jakož i reorganizace a racionalizace organizací již fungujících.

2.2. Sociální projekty a sociální projektování

Adjektivum „sociální“ poukazuje na člověka, sociální skupiny, jejich zájmy, potřeby a chování, na jejich vzájemné vztahy, prostředí, které je obklopuje, na jejich pracovní a životní podmínky atp. Smyslem sociálního projektování je tedy optimalizovat a humanizovat přírodní, kulturní a sociální prostředí, v němž se člověk pohybuje nebo bude pohybovat, přispívat k všestrannému rozvoji člověka jako subjektu i objektu společenského dění. Tyto snahy by měly vést k většímu sebeuspokojení a seberealizaci, pocitům psychické pohody a důstojnosti, účelné činnosti, společenského uznání i smysluplné účasti na „res publicae“.

Realizace těchto sociálních cílů je nejen důsledkem rozvíjející se výroby na základě rozvoje techniky a ekonomiky, ale i nezbytnou podmínkou zlepšování věcných a sociálních podmínek práce a života lidí v zájmu zvyšování produktivity a efektivnosti práce a výroby.

V základu sociálního projektování je tedy snaha vlastní celému systému plánovitěho řízení sociálních procesů o rozšíření a prohloubení systému národohospodářského plánování o nezbytné sociální a ekologické dimenze, přeměnu zastaralých způsobů myšlení, které považují sociální rozvoj za pouhý důsledek rozvoje technického a ekonomického a opomíjejí dialektiku zpětného působení sociální sféry na výrobní základnu, intenzifikaci a zvyšování kvality výrobních procesů.

V souladu s novými podmínkami rozšířené reprodukce, na jejichž základě se společenská role subjektivního lidského faktoru dostává do popředí, roste i význam sociálního prognózování, plánování i projektování pro rozvoj efektivnosti společenského procesu v jeho společenské komplexnosti.

V západní literatuře se pojmu „sociální projektování“ běžně neužívá, avšak v projektech technických a technologických, technicko-organizačních, urbanizačních a jiných se s využitím lidského faktoru a podmínek jeho rozvoje počítá většinou s cílem dosažení většího zisku a konformity s příslušnými organizacemi. Zároveň se tu setkáváme s celou řadou sociálních programů a plánů hospodářských organizací i teritoriálních institucí, které v různé míře suplují funkce sociálních projektů.

Podobně i u nás se s „lidským faktorem“ více či méně kalkuluje v projektových dokumentacích většinou jako s pracovní silou nebo kvantitativní jednotkou projektovaného systému. Zároveň máme již tradici sociálních prognóz, programů a plánů na různé kvalitativní úrovni. Řada plánů a programů více či méně supluje úlohy sociálního projektování. Vzniká tedy otázka, zda sociální projektování není jen synonymem jednotlivých součástí dosavadního plánovacího systému. Vzniká otázka místa a role sociálního projektování v systému řízení sociálních procesů.

2.3. Místo a role sociálního projektování v systému plánovitého řízení sociálních procesů

Tradiční systém plánovitého řízení sociálních procesů se skládá ze subsystémů prognóz, generálních programů či koncepcí, programů a plánů.

Prognóza sociálního rozvoje je kvalifikovanou výpovědí o možných alternativách žádoucího perspektivního stavu a cest k jeho dosažení v oblasti určitého sociálního systému. Jejím předmětem je totalita systému nebo jeho hlavních subsystémů. Například v ČSSR se realizuje takzvaná „souhrnná prognóza“ společenské totality, složená z dílčích prognóz tendencí vědeckotechnického ekonomického a sociálního rozvoje v oblastech ČSR a SSR.

Cílové stavy společenského či sociálního rozvoje mají specifický charakter, měřitelný převážně globálními parametry a ukazateli. V žádném případě prognózy neoperují s jednotlivými dílčími činnostmi, úkoly či opatřeními.

Generální programy či koncepce jsou výhledovými dokumenty obsahujícími hlavní záměry a směry sociálního rozvoje, základní pojetí a způsoby řešení optimálních variant prognózy. Obsahují i nástin vybraných záměrů a směrů přechodu od současného k budoucímu stavu společnosti. Koncepce jsou proto oproti prognózám konkrétnější, na rozdíl od programů a plánů však mají obecnější charakter.

Programy jsou souborem základních opatření v jednotlivých částech společenského systému (v národohospodářských odvětvích, územních celcích, podnicích etc.), jejichž realizace přispívá k naplnění cílů a koncepčních záměrů v oblasti sociálního rozvoje. Programová činnost tak představuje oproti prognózám a koncepcím další posun k větší konkrétnosti a určitosti.

Plány sociálního rozvoje navazují na koncepční záměry a programová opatření a zároveň koordinují systém programů z hledisek cílů a zdrojů jejich realizace. Zatímco prognózy a generální koncepce představují orientační, strategická zaměření společenské činnosti, plány, opřené o systém programů, mají již výrazně direktivní, závazný charakter.

Taková je s různými modifikacemi dosud používaná soustava výhledových dokumentů systému plánovitého řízení sociálního rozvoje.

Potřeba sociálního projektování byla vyvolána požadavky na konkrétní řešení sociálních souvislostí a důsledků věcných záměrů a rozhodnutí. Mezi souborem výhledových dokumentů a zejména mezi plánem a realizací chyběl účinný nástroj konkrétního zabezpečení výhledových úkolů, jejichž realizace vyvolá významné změny v samotném sociálním prostředí.

Žádný technik, konstruktér, stavitel či organizátor nerealizuje příslušný záměr bez projektu obsahujícího detailní řešení a dokumentaci budoucího artefaktu. Podobně i řízení sociálních procesů se neobejde bez projektování.

Sociální projektování završuje plánovací cyklus až do realizace, kdy mezi plánem a jeho realizací leží soubor projektů konkrétních sociálně ekonomických objektů — dílen, závodů, podniků, měst, územních celků —, který s pro-

pracovanou projektovou dokumentací zabezpečuje realizaci plánovaných zá-
měrů.(1)

Sociální projektování má své opodstatnění jen tehdy, je-li pojímáno jako explicitní završující fáze složitěho cyklu od obecného záměru ke zcela konkrétní představě — od prognostického vějíře možných budoucností k exaktnímu projektu určité akce.

Složitý cyklus činností spojených s přípravou perspektivních rozhodnutí v oblasti sociálních procesů — tvorba prognóz — programů — plánů — projektů — je sekvencí posunu od abstraktního ke konkrétnímu, od neurčitěho k určitému, od obecného ke zvláštnímu a jedinečnému. Každá součást či fáze tohoto cyklu má své nezastupitelné místo, dohromady vytvářejí komplementární jednotu, liší se však kvantitativně i kvalitativně, svými východisky a užitnými metodami, svým obsahem, formou i rozsahem.

Cyklos „sociální prognózování — programování — plánování — projektování“ představuje velice složitý proces, který neprobíhá jednosměrně. Jeho jednotlivé části se vzájemně doplňují, podmiňují i inspirují, neexistují mezi nimi zcela striktní hranice — anticipace budoucího stavu v podobě sociálního projektu může vyvolávat potřebu korekce stávajících nebo vzniku nových koncepčních záměrů programových opatření či plánovaných úkolů.

2.4. Předmět sociálního projektování

Většina autorů se shoduje v názorech na předmět sociálního projektování v tom, že jsou jím nové, ještě neexistující nebo podstatně rekonstruované a modernizované stávající sociálně ekonomické objekty. Co je však možno považovat za sociálně ekonomický objekt? Je to pouze výstavba nových provozů, podniků, sídlišť atp.? Je sociální projektování výlučně spjato s investiční výstavbou, inovacemi vyšších řádů, modernizacemi a rekonstrukcemi? Takovýto přístup k předmětu sociálního projektování se jeví jako zúžený.

Tak například prognóza sociálního rozvoje ČSSR odhalila vážné negativní tendence ve zhoršování životního prostředí ve všech jeho součástech prostředí přírodního, hmotného (architektura a urbanismus) i pracovního. Jednotlivé složky životního prostředí na sebe vzájemně působí a násobí negativní sociální efekty. Nediferencovaná industrializace a urbanizace vedla k situaci, za níž společensky nejdůležitější oblasti mají nejhorší životní prostředí, charakterizované vysokou devastací přírody, zhoršováním pracovních podmínek, zdraví obyvatelstva a dalšími negativními sociálními jevy. Za této situace nelze řešení hledat jen v sociálním projektování nových objektů či rekonstrukci objektů starých, ale v radikální změně struktury výroby, urbanizační i sociální. Ve sféře výroby je tu úkolem projekce podmínek, které by zabezpečily efektivní pracovní činnost člověka, včetně jeho pracovní satisfakce, ve sféře přírodní projekce přechodu od prosté exploatace k rozšířené reprodukci přírody, ve sféře zdravotnictví projekce změny od léčení následků k zdravotní prevenci, spjaté s odstraněním příčin onemocnění rozvojem ochrany a tvorby životního prostředí a dalších objektivních faktorů zdravotních.

Sociální projektování můžeme charakterizovat jako cílově orientované působení na rozvoj sociálních jevů a procesů v bezprostřední praxi cestou vytváření optimálních podmínek v životním prostředí a způsobu života obyvatel

(1) Tomuto pojetí pak odpovídají i formulace, jako „sociální projektování je procesem vypracování návrhu direktivního určení budoucího stavu konkrétního objektu v rámci určitého programu a plánu“, či „sociální plán operuje s celou šíří proponovaných činností, sociální projekt s jednou konkrétní akcí“, resp. „sociální projekty přinášejí efekt detailního řešení a vyplňují tak dosud zejíci mezeru mezi záměrem a jeho praktickým uskutečněním“ atp.

s cílem všestranného rozvoje socialistické osobnosti, jejíž úroveň a tvůrčí iniciativa jsou předpokladem tvorby hmotného a kulturního bohatství společnosti. Z tohoto hlediska obecný význam sociálního plánování a projektování spočívá v tom, že plnění generální linie urychlování sociálně ekonomických procesů je závislé na dialektickém vztahu mezi realizací cílové funkce socialismu — všestranným rozvojem člověka a tvorbou společenského bohatství.

3. Metodologie sociálního projektování

V literatuře věnované sociálnímu projektování se všeobecně projevuje naléhavá potřeba rozpracování metodologických základů sociálního projektování; poučení se opět hledá především v dosavadní obecné teorii a metodologii projektování, dosud však zatížené úzce technickými a ekonomickými přístupy, které jsou v rozporu s obecnou dialekticko-materialistickou metodou, tvořící obecný filozofický základ systémového přístupu k projektování sociálně ekonomických procesů. Z politické ekonomie se tu v souvislosti s projektováním abstrahuje od jejího politického obsahu, což se odráží i v ukazatelích produktivity a efektivnosti projektovaných systémů. Tak například K. Marx mezi faktory produktivity práce začlenil přírodní podmínky, avšak J. Stalin ve své práci o dialektickém a historickém materialismu přírodní podmínky vypustil s poukazem na to, že příroda se mění v tak dlouhých časových intervalech, že nemá na rozvoj výrobních sil podstatný vliv. Znehodnocování přírody v důsledku industrializace odhalilo tento Stalinův omyl. V sociálním projektování se prosazují ukazatele efektivnosti sociální, uvažující kromě faktorů technických a ekonomických i psychologické, sociální a ekologické podmínky všestranného rozvoje člověka.

Projektování sociálních procesů je založeno na cílově programovém přístupu, který vyžaduje, aby se projekty opíraly o dlouhodobé programy; přístupu cílově zdrojovém, vyžadujícím stanovit cíle na základě disponibilních zdrojů. Reálnost, uskutečnitelnost cílových stavů a finálních výstupů je závislá na odhadu vývoje reálných zdrojů, které stanovené cíle zajišťují. K metodologické výzbroji sociálního projektování náleží určení a specifikace perspektivních paradigmat cílových stavů a nových situací. Nárůst neurčitosti až nahodilosti stochastického objektu sociálního projektování si vynucuje variantnost projektových řešení.

Základním metodologickým požadavkem je využití systémového přístupu, který vnáší do celého projektového procesu řadu základních principů: projektované dílo se považuje za složitý subsystém širšího systému (okolí), vyznačující se dynamikou chování v prostoru a čase. Každá projektová činnost se považuje za řešení určité výchozí problémové situace z hlediska dalšího rozvoje systému. Význam systémového přístupu k sociálnímu projektování je zdůrazněn zejména komplexností, mnohorozměrností a mnohostranností sociálních jevů. Systémový přístup se uplatňuje zvláště ve spojení s vytvářením a využíváním modelů. Modelování a projektování reálných systémů mají řadu společných znaků, přesto nejsou totožné. Zatímco modelování usiluje o vystižení základních obecných charakteristik systémů v jejich optimálních vazbách, ubírá se projektování spíše opačným směrem — směřuje k detailům, k vyčerpávající popisnosti. Model jako obecný základ projektu je abstraktním systémem, v projektu se zakládá systém konkrétní, se všemi specifickými znaky určitého provedení.

Složitost sociálních objektů spolu s humanistickým posláním projektů vyžaduje využití celé řady metod maticových, analogických, asociačních, brainstormingových a synektických, principů praxeologických a sociotechnických.

Systémový přístup v sociálním projektování vyžaduje výběr základních druhů sociálních subjektů, skupin a jedinců jichž se bude realizace projektu týkat, respektování dialektických vztahů mezi celospolečenskými, skupinovými a individuálními potřebami a zájmy, jejich optimalizace s důrazem na rozvoj socialistického kolektivismu. Z toho vyplývá i direktivní charakter projektů, spjatý zároveň s účastí všech jeho lidských složek na jeho tvorbě a realizaci. Efektivní realizace sociálních projektů vyžaduje důkladnou politickou přípravu, seznámení všech subjektivních faktorů s projektovými cíli a závěry. Sociální projektování je ve všech fázích spjato s rozvojem politické vyspělosti a tvůrčí iniciativy a aktivity lidí.

4. Subjekty sociálního projektování

Tvorba sociálních projektů je převážně záležitostí pružných organizačních struktur — různých řešitelských a realizačních týmů řídících se zásadami interdisciplinární, týmové práce.

Interdisciplinární přístup je dán sociálními vztahy, které prolínají všemi stránkami společenské existence, vědeckotechnické, ekonomické i nadstavbové. To vyžaduje vysokou profesionální úroveň sociálních projektů i jejich tvůrců při využití prvků liniového funkčního i předmětného řízení při tvorbě, rozhodování a realizaci projektů. Efektivnost projektů závisí zvláště na vysoké kvalifikaci a erudici pracovníků funkčně specializovaných útvarů na oblast personálního, kádrového a sociálního rozvoje. Nezastupitelnou součástí řešitelských týmů jsou sociologové a psychologové, spolupracující s pracovníky řady společenskovědních i přírodovědních disciplín — filozofy, ekonomy, techniky, demografy a geografy, architektky a urbanisty etc. Tvorba a realizace sociálních projektů vyžaduje účast pracovníků rozhodovací sféry v čele se stranickými a odborovými organizacemi, využití znalostí a zkušeností pracovníků plánovací sféry a resortů sociálního zaměření (školský, zdravotnictví, práce a sociální péče etc.). Efektivnost sociálních projektů tak závisí na spojení principů vysoké odbornosti a demokratičnosti.

5. K některým aplikačním směrům sociálního projektování

Aktuální potřeby praxe si vynutily a potvrdily i oprávněnost sociálního projektování a svým způsobem i předběhly teoretické bádání na tomto poli. V současné době již existuje celá řada praktických příkladů nejen z oblasti vytváření, ale i implementace různých sociálních projektů.

Nejčastější jsou doprovodné sociální projekty k projektovaným technickým, výrobně technologickým, ekonomickým a organizačním průmyslovým inovacím. Jejich základním posláním je zajistit sociální podmínky výrobní činnosti hospodářské organizace za určité změněné situace. V mnohém se zásadně mění nároky a požadavky na strukturu a chování sociálního systému průmyslového podniku, v němž výrazně roste úloha člověka a jeho kvalit jako důležitého rozvoje faktoru.

Příprava a přechod k zavedení nového hospodářského mechanismu v československém národním hospodářství přinese nové kvalitativní změny v ekonomickém i sociálním rozvoji společnosti. Přinese změnu dosavadních a tvorbu nových paradigmat, nová řešení a nové postupy na základě vytváření nových sociálně ekonomických situací a jejich řešení. Proto lze očekávat, že se poptávka a objednávka na sociální projekty bude rozšiřovat spolu s rozšiřováním možností jejich aplikace.

Na základě návrhů nových zákonů o státních a družstevních podnicích se do centra pozornosti dostává zvláště sociální projektování rozvoje pracovních

kolektivů. Na základě rozvoje relativní samostatnosti podniků se rozšiřují pravomoci a prohlubují i povinnosti jejich pracovních kolektivů, základních to „buněk“ socialistické společnosti, v jejich funkcích výrobních, sociálních a politických na základě zdokonalování obou stránek demokratického centralismu. V centrálním plánovitém řízení se prohlubují jeho strategické funkce zajišťující vazbu kolektivních podnikových zájmů na zájmy celospolečenské. V jednotlivých podnicích se zavádí úplný chozrasčet, zdůrazňující socialistický princip odměňování podle výsledků práce a vazbu individuální a skupinové odměny na celkové hospodaření podniku, závislé na rozvoji podnikavosti a tvůrčí iniciativy pracovního kolektivu. Rozšiřují se možnosti všestranné péče o pracovníky, která na základě využití principů socialistické vědecké organizace práce a racionalizace je základním požadavkem sociálního plánování a programování v podnicích. Plány a programy sociálního rozvoje podniků bude třeba dále konkretizovat na základě rozvoje sociálního projektování jejich jednotlivých součástí: bytové péče, závodního stravování, rekreace, podnikové zdravotní péče se zaměřením na priority dané zaostáváním jednotlivých částí komplexní péče o pracovníky v jednotlivých podnicích. Proto lze i očekávat, že jedním z hlavních směrů zaměření sociálního projektování bude všestranný rozvoj pracovních kolektivů.

Druhým závažným směrem sociálního projektování bude projektování sociálního rozvoje, založené na komplexní racionalizaci územních celků. V územních celcích, které představují základní subsystémy společenského systému, se komplexně realizují vědeckotechnické, ekonomické a sociální aktivity spolu s ochranou a tvorbou životního prostředí. Stýká se v nich řídicí resortní vertikála s územní horizontálou v široké škále státních a družstevních organizací. Nerovnoměrný rozvoj územních celků v období extenzivního růstu v nich vytvořil rozsáhlé rezervy v možnostech jejich komplexního rozvoje, jejichž mobilizace může přispět k podstatnému zvýšení efektivnosti rozvoje celého společenského systému. V územních celcích jsou velké nevyužité možnosti pro rozvoj sociálního projektování — zvláště při budování optimální kádrové a sociální infrastruktury — v tom, že do projekčních týmů mohou být zapojeni pracovníci vysokých škol a vědeckých ústavů situovaných v území. Při realizaci projektových záměrů je možno využít sdružování materiálních a finančních zdrojů různých organizací. V oblasti plánovací dochází k postupné integraci oblastních a územních plánů a programů Národní fronty v sociálně ekonomický plán, založený na systému programů, konkretizovaných řadou sociálních projektů, využívajících při realizaci iniciativu občanů. Proto lze očekávat, že sociální rozvoj územních celků bude ve stále větší míře založen na sociálním projektování.

5.1. Technické aspekty sociálních projektů

Dosud nejčastěji použitou možností aplikace, také v odborné literatuře nejčastěji popisovanou, je oblast sociálních projektů, provázejících technické či technicko-organizační projekty inovací vyšších řádů. Jako praktické příklady je možno v ČSSR uvést sociální projekt výstavby ocelárny POLDI II, kyslíkové konvertorové ocelárny v Třineckých železárnách či výstavby a provozu jaderné elektrárny Temelín. Tyto projekty se zabývají dopady technických inovací na sociální systém podniku. Na tomto základě optimalizují rozvoj pracovních kolektivů, počty, způsob výběru a kvalifikační přípravu pracovníků, vnější i vnitřní pracovní podmínky, rozsah a způsoby sociálních služeb i celkovou sociální vybavenost podniku. Sociální projekty velkých podniků jsou tu těsně spjaty s projektováním sociálního rozvoje územních celků, budováním komplexní infrastruktury v rámci podniku i jeho geografického okolí.

Technické inovace jsou těsně spjaty se změnami v kvalifikaci kádrů, v profesionální struktuře i složení pracovních kolektivů. V kádrových strukturách vznikají na základě sdružování profesí nové profese širokého profilu, těžiště práce se přenáší do přípravných fází výroby, kde roste potřeba tvůrčích techniků, systémových inženýrů, sociologů a sociálních psychologů. Mění se obsah a charakter práce a tím i nároky na pracovní role dělníků a vedoucích pracovníků, mění se proporce mezi fyzickou a duševní stránkou práce i obsah mezilidských vztahů v pracovních kolektivech. Realizace velkých inovací, zvláště v době jejich záběhu, je zpravidla spjata s informačním přetížením řídicích center a z toho vznikajících stresů, které nepříznivě ovlivňují kvalitu řízení i zdraví řídicích pracovníků. Technický rozvoj výroby je tu závislý na rozvoji automatických systémů řízení, které, podobně jako je tomu v bezprostřední výrobě, podstatně mění obsah řídicí práce a požadavky na vedoucí pracovníky.

Dosavadní sociální projekty v projektech velkých inovací či rekonstrukci mají zpravidla „doprovodný“ charakter. Projekty technické jsou jen „doplňeny“ sociálními s jednosměrnou vazbou od technické k sociální stránce projektů. To vede k řadě disproporcí, které se odstraňují až po realizaci projektů se značnými ztrátami. Tak například projekt technické rekonstrukce a modernizace automobilky Škoda Mladá Boleslav byl založen pouze na kvantitativních změnách v kádrových strukturách, což způsobilo, že počet pracovníků u automatických linek byl až tříkrát vyšší než u obdobných linek v zahraničí, objevily se nedostatky v seřizování a opravách v důsledku absence sdružených profesí seřizovačů a opravářů. Stará kádrová struktura se stala brzdou rozvoje efektivnosti modernizovaného závodu. Mezi technicko-organizační a sociální stránkou projektů je třeba zajistit oboustrannou vazbu. Realizace sociálních projektů zvláště v oblasti kádrových struktur by měly předcházet realizaci technických přeměn, vyžadujících rekvalifikaci dělníků i vedoucích kádrů rozsáhlým školením a důkladnou přípravou celého pracovního kolektivu na budoucí sociální změny.

Technický rozvoj v socialismu je těsně spjat s humanizací práce, s rozvojem vědecké organizace práce s cílem ergonomického přizpůsobování technických prostředků potřebám člověka, vytvářením příznivého pracovního prostředí, v němž se otevírá široký prostor tvůrčí iniciativě pracujících. Projektování sociálních procesů tu využívá principů sovětské školy vědecké organizace (NOT), v jejímž rámci již v letech dvacátých vyzdvihl ideu „sociálního inženýrství“ A. K. Gastév, a tradic československé školy racionalizační, zdůrazňující principy socialistického podnikového hospodaření.

5.2. Ekonomické aspekty sociálního projektování

Ekonomický a sociální rozvoj představují dvě vzájemně spjaté stránky společenské dynamiky. Na optimalizaci vazeb mezi nimi závisí i urychlování sociálně ekonomických procesů v socialistické společnosti. Přestavba společnosti zasáhne výrazně jak sféru vědeckotechnickou, tak sféru ekonomickou a sociální, rozvoj organizačních a řídicích struktur, včetně jejich informačního zabezpečení. Do sociální oblasti zasáhne přestavba nejen v rovině hmotné a morální zainteresovanosti, ale i do podstatných změn v hodnotových orientacích a postojích jednotlivců, pracovních kolektivů a rodin. Principy přestavby, uplatněné v oblasti ekonomiky v hospodářských organizacích (založené na ekonomických analýzách a principech řízení), vyzdvihují nová paradigmat, vyžadující nové standardy myšlení a chování.

Příklady řešení sociálních souvislostí ekonomických nalézáme spíše na úrovni sociálních plánů a motivačních programů, postrádajících konkrétnost so-

ciálních projektů. Přestavby mzdových systémů byly prováděny bez nezbytných vazeb na přestavby cen a struktur hmotného rozdělování, což způsobilo nízkou stimulační schopnost ekonomiky. Vytváří se sociální klima průměrnosti, v němž se motivace ke zvyšování životní úrovně jednotlivců i rodin nezaměřuje na rozvoj pracovního úsilí. Průměrný občan porovnává zvyšování své nominální mzdy se zvyšováním cen, myslí v kategorii reálné mzdy, kterou srovnává s úrovní uspokojování svých rostoucích hmotných a kulturních potřeb. V situaci, v níž výroba plodí na jedné straně značnou masu nerealizovatelné produkce a na straně druhé vzniká značný deficit potřebného zboží a služeb, hromadí obyvatelstvo úspory, které v určité míře realizuje v oblasti „druhé a třetí ekonomiky“. Tato ekonomika si vytváří své neoficiální instituce, nadané větší měrou stimulační schopnosti než ekonomika „oficiální“. Tento stav, jehož základem je přežívající extenzivní ekonomický růst, je příčinou toho, že mzdová a cenová soustava si zachovává nízkou stimulační schopnost za značné nerovnováhy mezi koupěschopnou poptávkou a nabídkou zboží a služeb, přičemž zvláště služby zajišťující sociální rozvoj obyvatelstva (zdraví, sport a turistika, kultura duševní i fyzická etc.) jsou poddimenzovány.

Sociální projektování v oblasti ekonomiky musí soustředit pozornost na tyto nedostatky a disproporce, rozvinout komplexní rozbor rozdělovacích procesů v jeho vazbách mzda—cena—hmotné rozdělování, včetně rozdělování kulturního společenského bohatství mezi obyvatelstvo předproduktivního, produktivního i postproduktivního věku tak, aby bylo dosahováno rovnováhy mezi ekonomickým a sociálním rozvojem společnosti. Optimalizace vazeb mezi jednotlivými stránkami rozdělovacích procesů na základě principů sociální spravedlnosti, odměňování podle množství a kvality vykonávané práce za současného rozvíjení sociálních jistot veškerého lidu zajišťuje urychlování sociálně ekonomických procesů.

5.3. Organizační a řídicí aspekty sociálního projektování

Každá závažnější organizační změna, každé rozhodnutí řídicích center, ať se týká výrobních programů, zavádění inovací, delimitací, dislokací či likvidací, vyvolává řadu sociálních problémů. Každý takový řídicí akt proto musí již v době přípravy předvídat možné sociální souvislosti, předcházet nežádoucím důsledkům nebo je kompenzovat. Tím více se tyto okolnosti týkají přestavby celého hospodářského mechanismu a jeho rozpracování od centra a resortů až po jednotlivé podniky. Pro československou výrobu je charakteristický nadměrný sortiment výroby, přesahující 60 % sortimentu světového, vytvořený předchozím extenzivním růstem. Ani rozsáhlá vědeckovýzkumná základna není schopna zajistit inovaci masy výrobků, což je příčinou jejich nízké užitné hodnoty a nízké konkurenční schopnosti celé řady z nich.

Základním úkolem přestavby bude na základě rozšíření mezinárodní dělby práce a radikálních změn ve struktuře ekonomiky podstatně snížit výrobní sortiment země a soustředit na něj intelektuální kapacity vědeckovýzkumné základny. To bude vyžadovat kromě založení rozvojových programů rozšířit sféru programů útlumových, spjatých s rušením řady neefektivních výrob, což nezbytně vyvolá celou řadu sociálních problémů a podstatně rozšíří úkoly sociálního projektování. Tyto strukturální změny budou nezbytně provázeny tvorbou různých alternativ organizačního uspořádání, směřujících k zjednodušení administrativních a řídicích struktur a zvýšení efektivity celého plánovitého řízení společenských procesů. Řada výrobně hospodářských jednotek bude podle zásad přestavby zrušena a těžištěm organizačních struktur se stanou podniky nejrůznější velikosti — od rozlehlých výrobně hospodářských sdružení a kombinátů až po bohatou strukturu středních a malých podniků s různými

nou mírou ekonomické a právní samostatnosti. V zájmu soustředění výroby na nejefektivnější a technicky nejvyspělejší výrobky bude řada podniků reorganizována ve vazbě na organizační rekonstrukce centrální sféry, vzniknou nové formy fúzí a kooperací, rozvine se i mezinárodní sdružení, což bude klást mimořádné nároky na komplexnost celého organizačního a řídicího systému, v němž aspekt sociální se výrazně dostává do popředí. Revoluční přestavba řídicích systémů, která bude nezbytně vyvolávat radikální změny v sociální sféře, bude vyžadovat i podstatné zdokonalování teorie i praxe sociálního projektování na všech úrovních společenské organizace.

5.4. Sociální projektování v oblasti architektury a urbanismu

Respektování sociálních aspektů architektury a urbanismu se v různých údobích historie výrazně prosazovalo. V helénské kultuře byla města budována v návaznosti na starořeckou mytologii podle principu „genia locci“, podle něhož stavby byly situovány a projektovány v souladu s nádherou panenské přírody; v období italského „quattrocenta“ byla architektura staveb spjata s výzdobou vrcholného umění malířského a sochařského, spjatého s rozvojem řemesel, v jejichž výrobcích denní spotřeby se snoubila účelnost s estetickým citem.

Teprve v moderní době — na základě rozvoje masové spotřeby — se v architektuře i průmyslových výrobcích odděluje stránka ekonomická a estetická. Na základě technokratických a úzce ekonomistických kritérií, abstrahujících od sociální a ekologické stránky společenské existence, vznikají sídliště, která nejsou centry společenského života a svou uniformitou, špatným estetickým prostředím a vzhledem, neúčelností a nekomplexností v uspokojování hmotných a kulturních potřeb kazí estetický vkus i morálku lidí. Absence komplexní sociální infrastruktury a nedostatek příležitostí jak v místě bydliště strávit volný čas působí úpadek mezilidských vztahů a socialistického kolektivismu, narušuje bohatost rodinného života a způsobuje řadu problémů při výchově dětí a mládeže.

Sepětí rozvoje architektury a urbanismu se sociálním projektováním jí vrací její skutečný smysl jako součásti životní úrovně, životního prostředí a životního způsobu člověka, faktoru utváření společenského vědomí, estetické a morální výchovy.

Podle někdejšího výroku Igora Bestuževa-Lady, že nové bývá někdy dobře zapomenuté staré, je třeba v sociálním projektování využívat vše kladné, co se v historii objevilo; i takových příkladů moderní doby, jako byla například rekonstrukce výmarského centra v NDR a historického starého města Varšavy, zkušeností s budováním novosibiřského „Akademgorodku“ i rekonstrukcí historického centra Prahy. Důležitým předpokladem rozvoje sociálního projektování je využívání mezinárodních zkušeností plánování a projektování sociálních procesů.

V současné architektuře se setkáváme s různými koncepcemi projektovaných děl. Jednu krajnost představují názory „architektonického determinismu“, které předpokládají, že realizované projekty se stávají hlavními prostředky zamýšlených sociálních přeměn. Druhou krajnost představují koncepte abstrahující od sociální stránky projektovaného díla, jde o jakýsi „sociální nihilismus“. V progresivní tvorbě architektů a urbanistů se hledá takové sociální zaměření, které by bylo v souladu s perspektivními sociálními a kulturními potřebami lidí v rozvíjející se socialistické společnosti. Zdůrazňuje se povinnost dát dílům vyšší sociální kvalitu a estetickou úroveň, zejména pokud jde o komplexní bytovou výstavbu. Technicko-umělecká architektonická a urba-

nistická tvorba má svůj sociální obsah a kontext, který zdůrazňuje nutnost spolupráce sociologů s architekty již při zpracování prognostické studie, při doplňování průzkumů a vypracování rozborů i při vypracování koncepce urbanistického řešení. Sociální projektování je nutno začlenit do zpracování územních a hospodářských zásad, které obsahují věcné i metodické předpoklady architektonických a urbanistických řešení.

V té souvislosti je možno využívat zvláště poznatků systémového, hodnotového a znalostního inženýrství, zejména pak možností automatizace projektování a využití sociálně ekonomických expertních systémů; to pak umožňuje:

1. lepší syntézu vědeckovýzkumné a inženýrské činnosti, která je zvláště důležitá při využití sociologických poznatků pro architektonické projektování,
2. integraci poznatků sociologických, architektonických a urbanistických při projektování prostoru s cílem vytvořit sídelní podmínky odpovídající rozvojovým potřebám místních teritoriálních společenstev,
3. implementaci sociologických poznatků pro projektování sociálních vlastností materiálně věcných objektů integrovaného komplexního sociálně ekonomického plánování,
4. zkrácení časového rozdílu mezi vznikajícími materiálními a sociálními potřebami a jejich uspokojováním a získanými sociologickými poznatky a jejich využitím v praxi.

6. Závěr

Sociální projektování vzniká na základě potřeby konkretizovat prognózované a plánované sociální úkoly až do sféry reálné praxe. Sociální projektování tak završuje plánovací cyklus prognóza—konceptce—plán—projekt—implementace, přičemž relativní samostatnost projektů umožňuje jejich zpětnou vazbu na zdokonalení předešlých fází plánovacího cyklu. Projekt konkretizuje plánovaná opatření před jejich realizací, zároveň však vytváří detailní zobrazení kvalitativně nových stavů, z nichž mohou vycházet budoucí plánové či programové trajektorie.

Vztah plánu—programu—projektu je tedy zpětnovazební a cyklický, přičemž nejdůležitější je vazba sociálního projektu na programovou část plánovacího systému. Sociální projektování můžeme vymezit jako cílově orientované působení na rozvoj sociálních jevů a procesů v bezprostřední praxi cestou vytváření optimálních podmínek v životním prostředí a způsobu života obyvatel s cílem všestranného rozvoje socialistické osobnosti.

Sociální projektování se orientuje na efektivní řešení sociálně technických, sociálně ekonomických a kulturně politických problémů a úkolů v rámci výrobně hospodářských jednotek, národohospodářských odvětví, územních celků i sociálních úkolů celospolečenských. Uplatnění sociálního projektování se tak předpokládá nejen v návaznosti na dosavadní technicko-organizační a ekonomické projektování ve výrobních a dopravních komplexech, ale i ve vazbě na rozvoj socialistické industrializace, urbanizace a všestranné zdokonalování přírodního prostředí člověka. Vzhledem k relativnímu „mládí“ sociálního projektování není jeho teorie a metodologie dostatečně rozpracována. Existuje celá řada názorů na jeho obsah i pojetí, jak prokázala diskuse na prvním československém semináři o sociálním projektování v Pardubicích v roce 1985. To klade i velké nároky na výzkum této důležité součásti teorie a praxe plánování a prognózování sociálních procesů.

Nesporný význam sociálního projektování však spočívá v tom, že je nedílnou součástí konkretizace přechodu národohospodářského plánování ke komplexnímu sociálně ekonomickému plánu, který by postihl v optimálních vazbách rozvoj všech stránek společenské existence, z nichž zvláště neobyčejně důležitá stránka sociální je v dosavadním systému plánovitého řízení společenských procesů nedostatečně rozvinuta.

Literatura:

- Afanasjev, V. G.: *Čelovek v upravlenii obščestvom*. Moskva, Mysl 1977.
- Aitov, N. A.: *VTR a sociální plánování*. Praha, Práce 1981.
- Antonjuk, G. A.: *Socialnoje projektirovanije*. Minsk, Nauka 1978.
- CIT i jevo metody NOT. Moskva, Ekonomika 1970.
- Čech, V.: *Objekty sociálního projektování v průmyslových podnicích*. In: Teorie a praxe sociálního projektování. Sborník referátů semináře. Pardubice, DT ČSVTS 1985.
- Dráb, Z. — Pernica, V.: *K úloze sociálního projektování*. Sociologický časopis 1983, č. 6.
- Gastěv, A. K.: *Kak nado rabotat*. Moskva, Ekonomika 1966.
- Hall, A. D.: *Methodology for Systems Engineering*. New York 1965.
- Charitonov, I. A.: *Socialnoje projektirovanije novych gorodov*. Novosibirsk, Nauka 1978.
- Kuprijanov, L. A.: *Socialnoje planirovanije na predpriyatijach NRB, GDR i ČSSR*. Leningrad, Nauka 1984.
- Kutta, F.: *Lenin i naučnaja organizacija truda*. In: Mirovaja socialističeskaja sistéma voploščeniija idej leninizma. k stoletiju so dnja rožděniija V. I. Lenina. Moskva, SEV-IEMSS 1970.
- Kutta, F. a kol.: *Teorie a praxe sociálního plánování a programování v ČSSR*. Praha, Svoboda 1980.
- Ljachov, I. I.: *Socialnoje konstruirovanije*. Moskva, Nauka 1980.
- Omarov, A. M.: *Socialnoje upravlenije*. Moskva, Mysl 1980.
- Pernica, V.: *Sociální projektování a jeho význam*. Podniková organizace 1984, č. 4.
- Planirovanije ekonomičeskogo socialnogo razvitija SSSR. Moskva, Mysl 1983.
- Podgorecki, A.: *Základy sociotechniky*. Praha, Svoboda 1968.
- Popper, K.: *Prediktion and Prophecy in the Social Science*. New York 1959.
- Posuzování technických projektů z hlediska sociálního dopadu a projektování sociálních dopadů technických inovací. Metodika. Ostrava, VÚ hutnictví železa 1983.
- Psichofiziologičeskije i estetičeskije osnovy NOT. Moskva, Ekonomika 1971.
- Rašek, A.: *Zkušěnosti z analýzy a racionalizace sociálního řízení organizace podle metodiky SEPIMO*. Psychologie v ekonomické praxi 1982, č. 3.
- Řízení podniků a VHJ v podmínkách VTR I. Pardubice, VŠCHT 1984.
- Sociální projekt KKO. Třinec, Třinecké železářny 1982.
- Sociální souvislosti technického rozvoje. Úvodní studie (ed. J. Maráček), Ostrava, VÚ hutnictví železa 1985.
- Socialnoje planirovanije. Leningrad, Nauka 1984.
- Socialnyje aspekty upravlenija. Moskva, Ekonomika 1981.
- Sověšenstvovanije planirovanija socialnogo razvitija proizvodstvennych kolektivov. Leningrad, Nauka 1984.
- Ševčík, S.: *Proč sociální projektování?* Hospodářské noviny 1986, č. 35.
- Teorie a praxe sociálního projektování. Sborník referátů semináře. Pardubice, DT ČSVTS 1985.
- Teorija i praktika planirovanija i programirovanija socialnych processov v socialističeskich stranach. Materialy 7-go međunarodnogo simpoziuma. Praha, IFS ČSAN 1981.
- Toščenko, Ž. T. — Aitov, N. A. — Lapin, N. I.: *Socialnoje projektirovanije*. Moskva, Mysl 1982.
- Verunáč, V.: *Racionalizace, vědecká organizace a otázka sociální*. Praha, SÚRČ 1930.
- Vitek, M.: *Obecná teorie systémů*. Pardubice, VŠCHT 1982.

Резюме

Ф. Кутта—З. Драб: Социальное проектирование — теоретические и методологические аспекты

Статья посвящена теоретико-методологическим основам социального проектирования как инструмента оптимизации социального поведения индивидов и групп, их трудовых и жизненных активностей, а также гуманизации их общественной среды.

В теоретической части определяются основные понятия — проект как специфически выраженная форма отражения будущей действительности и проектирование как совокупность действий, выливающаяся в информацию о будущем артефакте, включая конкретный метод его осуществления. Социальное проектирование содействует развитию человека как субъекта и объекта общественной жизни. Социальное проектирование завершает цикл прогноз — программа — план — проект в сфере внедрения, его основой является стремление к расширению и углублению системы планирования народного хозяйства на необходимые социальные и экологические размеры. В связи с этим авторы статьи определяют место и роль социального проектирования в системе планомерного управления социальными процессами и характеризуют его предмет и содержание.

В методологической части дается критика некоторых неправильных подходов и подчеркивается значение показателей социальной эффективности, использования подхода на основе целевых программ и с учетом целевых ресурсов, определения специфических парадигм новых целевых ситуаций и использования вариантности проектных решений в среде возрастающей неопределенности вплоть до случайности стохастического объекта проектирования. Основным требованием является системный подход, обоснованный комплексностью и многосторонностью социальных явлений. В связи с этим подчеркивается потребность моделирования социальных процессов и использования целого ряда матричных, аналогичных, ассоциационных и синектических методов и метода мозговой атаки, прагматологических и социотехнических принципов.

Субъектом социального планирования являются гибкие организационные структуры коллективов разработчиков и реализаторов, руководствующихся принципами междисциплинарного, коллективного труда.

Авторы далее характеризуют некоторые прикладные направления социального проектирования развития трудовых коллективов и территориальных единиц и подробно рассматривают, в рамках социального проектирования, аспекты технические, экономические, организационные и управленческие и проводят анализ социального проектирования в области архитектуры и урбанизма, объекта, в котором комплексно отражаются все вышеуказанные аспекты.

В заключительной части авторы подчеркивают значение социального проектирования как воздействия, с целевой ориентацией, на развитие социальных явлений и процессов в непосредственной практике, путем создания условий в окружающей среде и образе жизни жителей, с целью всестороннего развития социалистической личности. Отношение прогноза — программы — плана — проекта обладает обратной связью о оно циклично, причем социальное проектирование является неотъемлемой частью конкретизации перехода планирования народного хозяйства к комплексному социальному плану, который отразил бы в оптимальных связях развитие всех сторон общественного существования, из которых чрезвычайно важная сторона — социальная — в существующей системе планового управления общественными процессами недостаточно развита.

Summary

F. Kutta — Z. Dráb: Social Projecting — Theoretical and Methodological Aspects

In the present paper, primary attention is devoted to the theoretico-methodological bases of social projecting as a tool for optimizing the social behaviour of individuals and groups and their working and life activities. The humanization of their social environment is simultaneously discussed.

In the theoretical part, basic concepts are delimited — the *project* as a specifically expressed form of the reflection of future reality, and *projecting* as a complex of activities ultimately supplying information about the future artifact, inclusive of the concrete procedure of its realization. Social projecting contributes to the development of man as both subject and object of social activity. Social projecting culminates the prognosis — programme — plan — project cycle which it transfers into the sphere of implementation. Its underlying principles include the endeavour to expand and elaborate the system of economic planning by taking in the essential social and ecological dimensions as its constituent parts. In connection with the above, the position and role of social projecting in the system of planned control of social processes are determined, and both its subject and content are characterized.

In the methodological part, some incorrect approaches are subjected to criticism. Emphasis is laid on the relevance of social-effectiveness indicators, on the application of the goal-programme and goal-source approach, on the determination of specific paradigms of new goal situations, and on taking full advantage of the variance of project solutions in an environment of a growing indefiniteness or even randomness of the stochastic object of projecting. The principal postulate is the system approach, justified by the complexity and the many-sidedness of social phenomena. In this connection, the necessity of modelling social processes and of applying a great many matrix, analogical, associative, brainstorming and synectic methods as well as praxeological and sociotechnical principles is pointed out.

The subject of social planning are flexible organizational structures of solvers' and realization collectives which are governed by the principles of interdisciplinary, team work.

The paper goes on to characterize *some application trends of social projecting* in the area of the development of working collectives and territorial units, to describe in more detail the technical, economic, organizational and managerial aspects within the framework of social projecting, and to analyze social projecting in the area of architecture and urbanism — i. e. an object where all the aspects referred to above complexly project themselves.

The concluding part brings a comprehensive discussion about the significance of social projecting as a goal-oriented action on the development of social phenomena and processes in immediate practice by way of creating conditions in the living environment and in the way of life of the population; its aim is an all-round development of the socialist personality. The relation prognosis — programme — plan — project is a feedback, cyclic relation, and social projecting forms an inseparable part of the concretization of the transition of economic planning to a complex social plan covering, in optimal relations, the development of all the aspects of social existence. Of these, it is particularly the exceedingly important social aspect that has so far been insufficiently developed in the present system of planned management.